MIHAI DINU

LINGVISTICA MATEMATICĂ ȘI PROBLEMELE RIMEI

Pornind de la unele sugestii oferite de lingvistica matematică, se încearcă o descriere formală a conceptului de rimă. Criteriile propuse pentru aprecierea bogăției și a rarității rimelor sînt apoi aplicate la analiza comparativă a trei piese reprezentative din lirica românească clasică.

S-a remarcat nu o dată, și pe bună dreptate, penuria de lucrări consacrate versificației românești clasice în general. Cît privește problemele rimei, abia foarte recentul studiu al lui Nicolae Constantinescu [1] poate fi considerat drept cea dintîi încercare modernă, cu caracter științific ce le este dedicată în exclusivitate. Ciudat ni se pare faptul că în acest domeniu, care invită din plin la formalizare, nici cercetarea structuralistă și matematică încă nu și-au spus cuvîntul. *Poetica matematică* a lui Solomon Marcus [6], deschizătoare de drumuri în atîtea privințe, nu acordă rimei decît un spațiu cu totul restrîns, și acesta rezervat mai mult menționării fugare a unor contribuții străine (p. 188). Constatarea miră cu atît mai mult cu cît într-o altă lucrare a aceluiași autor [5] găsim toate premisele pentru o abordare matematică a sistemului rimei românești. O bună parte a aparatului folosit în analiza morfematică a limbii (cap. III, din [5]) se pretează perfect acestui scop. Ne credem de aceea îndreptățiți să socotim că, încercînd aici o primă explorare a spațiului rimei cu mijloace din repertoriul lingvisticii matematice, nu facem decît să adăugăm *Poeticii matematice* paragraful pe care autorul ei nu și-a găsit răgazul să-l aștearnă pe hîrtie.

Să începem prin a considera două mulțimi disjuncte : $X = \{x_i / i = 1,2, \ldots, n\}$ și $Y = \{y_j \mid j = 1, 2, \ldots, m\}$.

În mulțimea $X \cup Y$ definim o operație de juxtapunere a elementelor. Prin aplicarea succesivă a acestei operații se obțin șiruri de elemente, pe care le vom numi *lanțuri*.

Desemnînd prin z_k un element oarecare al mulțimii $X \cup Y$ $(k = 1, 2 \ldots, n + m)$, un exemplu de lanț ar fi, de pildă :

$$\mu = z_1 z_2 z_3 \ldots \ldots z_l .$$

Valoarea l se mai numește *lungimea lanțului*. Să observăm că ea este dată de numărul total de ocurențe, care poate fi mult mai mare decît numărul elementelor distincte ale lanțului, deoarece un același element poate figura în lanț de un număr nelimitat de ori. De aici încolo, pentru a evita echivocul notației cu indici, vom desemna pur și simplu prin $l(\mu)$ lungimea unui lanț μ.

Aplicînd operația de juxtapunere numai elementelor din X, vom forma toate lanțurile posibile de lungime finită. Mulțimea de lanțuri astfel obținută se mai numește limbajul universal pe vocabularul X sau, în termeni matematici, semigrupul liber generat de X. Îl vom nota cu U(X).

Apare ca naturală extinderea operației de juxtapunere de la elemente la lanțuri. Astfel, dacă :

$$\alpha = x_1, x_2 \ldots . x_k \text{ și } \beta = x_{k+1}\, x_{k+2} \ldots . x_p$$

sînt două lanțuri pe vocabularul X, prin juxtapunerea lor se obține lanțul :

$$\gamma = x_1 x_2 \ldots . x_k x_{k+1} x_{k+2} \ldots . x_p$$

Se vede că atît α și β, cît și γ sînt elemente ale lui U(X). Operația de juxtapunere a lanțurilor este deci o lege internă pentru mulțimea U(X), în sensul că aplicarea ei nu ne scoate în afara mulțimii U(X). În schimb, juxtapunerea definită în X conducea de la elemente $x_i \in X$ la elemente exterioare mulțimii X : lanțurile pe X. Fiind vorba de operații întrucîtva diferite, convenim să numim de aici înainte *concatenare* juxtapunerea aplicată lanțurilor. Vom distinge, așadar, elementul $z_k \in X \cup Y$ de lanțul $z'_k \in U(X \cup Y)$, care este rezultatul juxtapunerii lui z_k cu un element de efect nul e din $X \cup Y$, pentru care :

$$z'_k = e\, z_k = z_k\, e = z_k$$

Deși am pus semnul egalității între z'_k și z_k, înțelegem că este vorba de obiecte de naturi diferite, care aparțin la două mulțimi distincte :

$$z_k \in X \cup Y \qquad\qquad z'_k \in U(X \cup Y)$$

Fie y'_j lanțul de lungime 1 din U(Y), alcătuit numai din elementul y_j. Vom numi *cuvînt accentuat* pe alfabetul $X \cup Y$ lanțul :

$$\lambda = \alpha\, y'_j \beta, \text{ unde } \alpha, \beta \in U(X)$$

Mulțimea tuturor lanțurilor λ posibile pentru orice $\alpha, \beta \in U(X)$ și orice $y'_j \in U(Y)$ va fi prin definiție *vocabularul accentuat universal* pe alfabetul $X \cup Y$.

Pentru a fixa ideile, să luăm X = mulțimea fonemelor limbii române și Y = o mulțime ale cărei elemente le vom numi vocale accentuate :

Y = {á, é, í, ó, ú, î́, ắ}

În acest caz, un lanț ca:

$$\lambda = \text{ʒukstapúnere}$$

este un cuvînt accentuat pe alfabetul $X \cup Y$. Vom avea:

$$\alpha = \text{ʒukstap}\,; \quad y'_j = \text{ú}\,; \quad \beta = \text{nere}$$

Un dicționar al limbii române în care se indică poziția accentului pentru fiecare cuvînt constituie o submulțime a vocabularului accentuat universal pe alfabetul $X \cup Y$ definit mai sus.

Trebuie să admitem că atît în $U(X)$, cît și în $U(Y)$ există cîte un lanț de efect nul:

$$\varepsilon_x \in U(X) \text{ astfel încît pentru orice } \gamma \in U(X):$$

$$\varepsilon_x \gamma = \gamma\, \varepsilon_x = \gamma \quad \text{și}$$

$$\varepsilon_y \in U(Y) \text{ astfel încît pentru orice } \delta \in U(Y):$$

$$\varepsilon_y\, \delta = \delta \varepsilon_y = \delta$$

În exemple ca:

$$\lambda = \text{ínimă}: \quad \alpha = \varepsilon_x\,, \quad y'_j = \text{í}, \quad \beta = \text{nimă}\,;$$

$$\lambda = \text{makará}: \quad \alpha = \text{makar}, \quad y'_j = \text{á}\,, \quad \beta = \varepsilon_x\,;$$

$\lambda = \text{al} : \alpha = \text{al}\ y'_j = \varepsilon_y, \quad \beta = \varepsilon_x$, dar în acest caz, care este al tuturor cuvintelor neaccentuate, sînt posibile mai multe interpretări:

$$\alpha = \varepsilon_x\,, \quad y'_j = \varepsilon_y, \quad \beta = \text{al} \quad \text{sau}$$

$$\alpha = \text{a}\,, \quad y'_j = \varepsilon_y, \quad \beta = \text{l}$$

Prin definiție, două cuvinte accentuate:

$$\lambda_1 = \alpha_1\, y'_1\, \beta_1 \quad \text{și} \quad \lambda_2 = \alpha_2\, y'_2\, \beta_2$$

rimează dacă $y'_1 = y'_2$ și $\beta_1 = \beta_2$.

Exemplu: $\lambda_1 = \text{skafándru}$ și $\lambda_2 = \text{polikándru}$ rimează deoarece $y'_1 = y'_2 = \text{á}$ și $\beta_1 = \beta_2 = \text{ndru}$

Condiția de mai sus constituie cerința minimă pentru ca o pereche de cuvinte să rimeze. După cum se știe însă, în cazul așa-numitelor rime bogate, corespondența fonologică dintre cuvintele rimate depășește acest minim obligatoriu. Noţiunea de sublanţ final maximal preluată din [5] ne va permite să dăm o definiţie mai completă a rimei.

Fie un lanţ μ. Vom spune că ω este un *sublanţ final* al lui μ, dacă există un lanţ γ astfel încît :

$$\mu = \gamma\,\omega$$

Un sublanţ final ω comun la două cuvinte distincte, μ şi ν se numeşte *maximal* dacă nu există nici un sublanţ final comun ω' mai lung decît ω. Urmează că, avînd :

$$\mu = \gamma\,\omega \quad \text{şi} \quad \nu = \gamma'\,\omega\,,$$

afirmăm că γ şi γ' nu admit nici un sublanţ final comun.

Într-adevăr, dacă σ ar fi un sublanţ final comun pentru γ şi γ', ar trebui să existe două sublanţuri δ şi δ', în aşa fel ca :

$$\gamma = \delta\,\sigma \quad \text{şi} \quad \gamma' = \delta'\,\sigma$$

Dar atunci putem scrie :

$$\mu = \gamma\omega = \delta\sigma\omega \quad \text{şi} \quad \nu = \gamma'\omega = \delta'\sigma\omega$$

şi se observă că μ şi ν acceptă sublanţul final comun $\omega' = \sigma\,\omega$ mai lung decît ω, ceea ce contrazice ipoteza conform căreia ω era un sublanţ final maximal.

Fie acum n cuvinte accentuate care rimează între ele conform definiţiei dinainte :

$$\lambda_1 = \alpha_1 y'\beta\,, \lambda_2 = \alpha_2 y'\beta\,, \ldots\ldots\ldots\,, \lambda_n = \alpha_n y'\beta$$

Se numeşte *rimă* sublanţul final maximal, comun cuvintelor λ_1, λ_2, ... , λ_n. Să o notăm cu $\rho = \gamma_{1.2\,\ldots\ldots\,n}\ y'\beta$, în care $\gamma_{1.2\,\ldots\ldots\,n}$ este sublanţul final maximal al lanţurilor $\alpha_1, \alpha_2 \ldots, \alpha_n$. Cînd $\gamma_{1.2\ldots\ldots n} = \varepsilon_x$, adică lanţul vid, se spune că rima este suficientă sau bogată de ordinul 0. Cînd $l(\gamma_{1.2.3.\ldots.n}) = k$, rima este bogată de ordinul k.

Cîteva exemple :

k = 0 (rimă suficientă) : teátru — pátru, $\gamma = \varepsilon_x$, ρ = átru ;
k = 1 (rimă bogată de ordinul 1) : adíkă — ridíkă, γ = d, ρ = díkă ;
k = 2 (” ” ” ” 2) : batál — fatál, γ = at, ρ = atál ;
k = 3 (” ” ” ” 3) : mortár — portár, γ=ort, ρ=ortár ;
k = 4 (” ” ” ” 4) : dovedít — spovedít, γ = oved, ρ = ovedít
k = 5 (” ” ” ” 5) : băltăréţ — săltăreţ, γ = ăltăr, ρ = ăltăréţ ;
k = 6 (” ” ” ” 6) : vizionár—divizionár, γ=vizion, ρ= vizionár ;

$k = 7$(rimă bogată de ordinul 7) : okčidentál — akčidentál, $\gamma =$ kčident, $\rho =$ kčidentál.

Definiţiile date aici corespund accepţiunii curente a noţiunilor de rimă suficientă şi bogată, aşa cum figurează ele în principalele studii de prozodie românească (vezi, de exemplu : [1] p. 40, [7] p. 60, [8] p. 46). Excepţie fac [2], unde se preia (p. 145) terminologia franceză potrivit căreia rimele considerate uzual suficiente sînt privite drept sărace, şi [3]. În această din urmă lucrare, remarcabilă numai prin confuzia ideilor şi prin improprietatea terminologiei, ambele tipuri de rime sînt socotite „perfecte". Al doilea termen al opoziţiei, în derutanta dihotomie pe care o propune autorul, ar fi clasa rimelor „compuse" (se adaugă în paranteză „după exemplul lui Eminescu", explicaţie departe de a lumina sensul bizarei clasificări).

Atunci cînd două cuvinte λ_1 şi λ_2 admit o rimă $\rho = \gamma y' \beta$ cu $l(\gamma) = k$, vom spune că λ_1 k — rimează cu λ_2, relaţie pe care o notăm : $\lambda_1 \overset{k}{\sim} \lambda_2$. Condiţiile pentru ca două cuvinte accentuate $\lambda_1 = \alpha_1 y_1' \beta_1$ şi $\lambda_2 = \alpha_2 y_2' \beta_2$ să se afle în relaţia $\overset{k}{\sim}$ pot fi scrise mai pe larg astfel : $\lambda_1 \overset{k}{\sim} \lambda_2 \Rightarrow y_1' = y_2'$, $\beta_1 = \beta_2$ şi există $\delta_1, \delta_2, \gamma_1, \gamma_2 \in U(X)$, astfel încît $\alpha_1 = \delta_1\gamma_1$, $\alpha_2 = \delta_2\gamma_2$, $\gamma_1 = \gamma_2 = \gamma$ şi $l(\gamma) = k$.

Este de remarcat faptul că rimele de un ordin k dat determină o partiţie în clase de echivalenţă a vocabularului accentuat al unei limbi.

Pentru aceasta este suficient să observăm că relaţia $\overset{k}{\sim}$ este o relaţie de echivalenţă, deoarece ea revine la egalitatea sublanţurilor finale ρ ale cuvintelor. Trebuie să atragem atenţia însă asupra unei condiţii pe care o socotim apriori îndeplinită, şi anume :

$$k \leqslant \min\,[l(\alpha_1),\ l(\alpha_2)]$$

căci, în caz contrar, n-am mai avea de a face cu cuvinte-rimă, ci cu contexte rimate mai largi. Este situaţia rimelor de felul „vîr colacii—vîrcolacii" (Topîrceanu), care nu mai determină clase de echivalenţă în vocabularul accentuat, ci în mulţimea sintagmelor solidarizate în jurul unui accent suprasegmental unic (care este elementul y' al rimei).

Cu aceste observaţii, proprietăţile relaţiei de echivalenţă se verifică imediat :

1. reflexivitatea : $\lambda_1 \overset{k}{\sim} \lambda_1$ cînd $k \leqslant l(\alpha_1)$, deoarece $\lambda_1 = \lambda_1$;

2. simetria : $\lambda_1 \overset{k}{\sim} \lambda_2 \Rightarrow \lambda_2 \overset{k}{\sim} \lambda_1$, chiar din definiţia relaţiei $\overset{k}{\sim}$, unde ordinea cuvintelor λ_1 şi λ_2 este indiferentă ;

3. tranzitivitatea : $\lambda_1 \overset{k}{\sim} \lambda_2$ şi $\lambda_2 \overset{k}{\sim} \lambda_3 \Rightarrow \lambda_1 \overset{k}{\sim} \lambda_3$, care se deduce din tranzitivitatea relaţiilor de egalitate pe care le presupune $\overset{k}{\sim}$. Într-adevăr :

$$y_1' = y_2' \quad \text{şi} \quad y_2' = y_3' \Rightarrow y_1' = y_3'$$

$$\beta_1 = \beta_2 \quad \text{şi} \quad \beta_2 = \beta_3 \Rightarrow \beta_1 = \beta_3$$

$$\gamma_1 = \gamma_2 \quad \text{şi} \quad \gamma_2 = \gamma_3 \Rightarrow \gamma_1 = \gamma_3, \quad \text{adică}$$

$$\rho_1 = \rho_2 \quad \text{şi} \quad \rho_2 = \rho_3 \Rightarrow \rho_1 = \rho_3$$

Fiecărei rime $\rho = \gamma\, y'\beta$ i se asociază o clasă de echivalenţă din partiţia definită de relaţia $\overset{k}{\sim}$, unde $k = l\,(\gamma)$, în vocabularul accentuat V al limbii. Vom spune despre o asemenea clasă că este *generată de rima* ρ. Mulţimea-cît a lui V prin $\overset{k}{\sim}$ o numim *inventar de rime de ordinul k*. Numărul cardinal al acestei mulţimi este numărul maxim posibil de rime distincte de ordinul k din limba respectivă.

Cu cît ordinul k al rimei creşte, partiţia vocabularului V prin relaţia $\overset{k}{\sim}$ devine mai fină. Inventarul de rime este mai mare, dar pe seama unei sărăciri a claselor de echivalenţă definite de $\overset{k}{\sim}$. Este ceea ce în limbaj comun se exprimă prin fraza : ,,rimele mai bogate sînt mai rare decît cele mai puţin bogate''.

Un indicator al non-rarităţii unei rime ρ_1 ar putea fi cardinalul clasei de echivalenţă generate de această rimă. Să-l notăm cu m_1. El este de fapt numărul total de cuvinte accentuate care admit rima ρ_1. Fie, bunăoară, rima suficientă $\rho_1 =$ áktik cu $k = 0$. Ea determină în V clasa de echivalenţă $M_1 = \{$didáktik, fáktik, láktik, profiláktik, práktik, táktik, sintáktik$\}$, al cărei număr cardinal este $m_1 = 7$. Relaţia $\overset{k=1}{\sim}$ realizează o partiţie a lui M_1 în cinci subclase :

$M_{11} = \{$ didáktik$\}$, $M_{12} = \{$fáktik$\}$, $M_{13} = \{$láktik, profiláktik$\}$, $M_{14} = \{$práktik$\}$ şi $M_{15} = \{$ táktik, sintáktik$\}$ cu $m_{11} = 1$, $m_{12} = 1$, $m_{13} = 2$, $m_{14} = 1$ şi $m_{15} = 2$. Se vede că prin ,,îmbogăţirea'' rimei raritatea ei a crescut în asemenea măsură încît numai clasele M_{13} şi M_{15} mai pot prezenta interes pentru poezie, dat fiind că nu se poate vorbi cu sens despre rimă decît în prezenţa cel puţin a unei perechi de cuvinte rimate.

Vom spune, prin urmare, că o rimă ρ_i este cu atît mai rară cu cît cardinalul m_i al clasei de echivalenţă M_i generate de ρ_i este mai mic. Este preferabil însă ca în loc de m_i să se folosească drept măsură a non-rarităţii (vorbim despre non-raritate deoarece antonimul ei, raritatea, variază în raport nu direct, ci invers cu m_i) un parametru derivat din m_i, şi anume :

$$(1) \qquad r_i = \log_2(m_i - 1)$$

Alegerea acestui indicator are o justificare de natură informaţională. Fiind dată o rimă ρ_i şi un cuvînt $\lambda_{ij} \in M_i$, dacă se consideră, într-o primă aproximaţie, că fiecare dintre cele $(m_i - 1)$ cuvinte-rimă rămase în M_i după extragerea lui λ_{ij} au şanse egale de a fi alese pentru a forma împreună cu λ_{ij} o pereche rimată, entropia alegerii va fi chiar :

$$H_0 = \log_2\,(m_i - 1) = r_i$$

Parametrul r_i ne permite să dăm o clasificare a rimelor după raritatea lor.

Investigînd prin sondaj cîteva zone limitate ale foarte vastului teritoriu al liricii româneşti, am optat (poate şi atraşi de virtuţile mnemotehnice ale unei anumite simetrii) pentru următoarea ierarhie a claselor de rime :

1° rime foarte rare $0 \leqslant r_i < 3$

2° rime rare $3 \leqslant r_i < 6$

3° rime uzuale $6 \leqslant r_i < 9$

4° rime banale $r_i \geqslant 9$

Limitele dintre tipuri sînt bineînţeles relative şi, ca atare, valorile numerice propuse aici — susceptibile oricînd de revizuiri. Singurul lucru important este ca, odată adoptat un anumit criteriu numeric, el să fie aplicat cu consecvenţă tuturor operelor studiate, pentru a se asigura comparabilitatea rezultatelor.

Din punctul de vedere al numărului m_i de cuvinte rimă pe care trebuie să le conţină o clasă pentru a ocupa un anumit loc în clasificare, lista de mai sus se poate rescrie astfel :

1° rime foarte rare : $m_i = 2 \div 8$

2° rime rare : $m_i = 9 \div 64$

3° rime uzuale : $m_i = 65 \div 512$

4° rime banale ; $m_i > 512$

În funcţie de predominarea într-un poem sau în opera poetică a unui autor a uneia sau alteia dintre aceste patru categorii de rime, vom aprecia în ce măsură se poate vorbi de o preocupare manifestă pentru rima rară, preţioasă (evident mai dificilă) sau, dimpotrivă, de neglijenţă în mînuirea acestui element al versificaţiei.

Spre exemplificare, am ales 3 poezii reprezentative pentru creaţia unor autori al căror loc este de mult fixat în conştiinţa literară românească :

a) *Muma lui Ştefan cel Mare* de D. Bolintineanu ;

b) *Scrisoarea a II-a* de M. Eminescu ;

c) *Cioara* de G. Topîrceanu.

Experienţa contactului direct cu opera acestor trei scriitori ne permite ca, dintru început, fără a dispune de rezultatele vreunui studiu statistic comparativ, să recunoaştem în Bolintineanu poetul mai puţin interesat de calitatea rimelor, prin contrast cu Eminescu, autor el însuşi al unui dicţionar de rime pentru uz personal (publicat în [8]), şi cu Topîrceanu, a cărui poezie îşi datorează în bună parte farmecul efectelor de rimă inteligent dozate.

Cu aceste idei „preconcepute", să purcedem la analiza efectivă a rarității rimelor în poeziile sus-amintite. Pentru evaluarea numărului m_i corespunzător fiecărei rime ρ_i date, ne vom adresa dicționarului de rime al lui N. Șerban [8], cea mai completă dintre lucrările de acest gen apărute la noi pînă în prezent.

Considerăm pe rînd fiecare pereche de cuvinte rimate, din care degajăm rima ρ_i, care este sublanțul lor final maximal comun. În dicționar găsim grupată întreaga clasă de echivalență M_i generată de ρ_i în vocabularul accentuat al limbii române. Numărul elementelor acestei clase este m_i căutat, care ne permite să apreciem dacă rima respectivă este foarte rară, rară, uzuală sau banală.

Fie, de exemplu, primele perechi de cuvinte rimate din *Cioara*:

čarʃáf — telegráf, $\rho_1 =$ áf, $m_1 = 81$;

desfăʃo̯áră — čo̯ară, $\rho_2 =$ o̯áră, $m_2 = 97 + 12$ forme feminine ale unor substantive și adjective terminate în *-iór* (*inferioară, soțioară, bolnăvioară*).

Se vede că atît ρ_1, cît și ρ_2 se înscriu în categoria rimelor uzuale, cu toate că ρ_1 este rimă suficientă, iar ρ_2 — rimă bogată de ordinul 1.

Continuînd în același mod, se ajunge, pentru cele 3 poezii supuse studiului, la următorul bilanț al rimelor:

Autorul	Titlul poeziei	Proporția rimelor %			
		f. rare	rare	uzuale	banale
D. Bolintineanu	*Muma lui Ștefan cel Mare*	0	10	25	65
M. Eminescu	*Scrisoarea a II-a*	22,5	37,5	25	15
G. Topîrceanu	*Cioara*	10,9	30,4	32,6	26,1

Rezultatele confirmă din plin judecata istoriei literare care vede în Bolintineanu un poet caracterizat printr-o insuficientă preocupare pentru expresie, rimînd neglijent, cu preferințe pentru soluția facilă a cuvintelor-rimă diminutive (în poezia analizată: *domniță — garofiță, lăcrimele — viorele*), participii verbale (aici: *dorit — venit, dorit — rănit, ieșit — vorbit, sdrobiți — loviți*) sau perechi de verbe la moduri personale, cu desinențe identice (*veghează — îmbărbătează, 'ngreuneze — 'ntristeze*), toate subsumate categoriei rimelor banale. 65 % dintre rimele din *Muma lui Ștefan cel Mare* aparțin acestei categorii. Numai două rime sînt rare, dintre care una (*sîn — se-ngîn*) este discutabilă sub aspectul gramaticalității (licență poetică), iar cealaltă (*departe — împarte*), deși bogată de ordinul 1, are defectul de a fi formată cu derivate ale aceluiași cuvînt-bază. Rimele foarte rare sînt inexistente.

Mai neașteptat este raportul dintre raritatea rimelor la Eminescu și la Topîrceanu, cu un decalaj net în favoarea celui dintîi. Dacă la Bolintineanu rare și foarte rare erau numai 10 % dintre rime, la Topîrceanu sînt 41,3 %, în timp ce Eminescu atinge valoarea record de 60 % ! Aproape un sfert dintre rimele *Scrisorii a II-a* sînt foarte rare (de două ori mai multe decît în ingenioasa *Cioară* a lui Topîrceanu !), unele reprezentînd clase cu numai două elemente (*liniști — iniști*), deci cu $r_i = 0$.

O nobilă strălucire dau versurilor împerecherile unice de nume proprii cu substantive comune (*scripet — Egipet*, *pildă — Clotildă*, *adaos — Menelaos*). Pînă și puținele rime banale provin din categorii morfologice diferite, ceea ce face ca ele să nu mai fie simțite ca atare (*țară — bunăoară*, *s-adune — înțelepciune*, *cumva — lăuda*).

Cu o proporție considerabilă de rime rare și foarte rare (printre acestea : *soclu — cioclu*, *interlopă — popă*, *box — coks*, *vulg — fulg*) *Cioara* lui Topîrceanu nu poate rivaliza totuși în privința virtuozității rimelor (ca dealtminteri nici în alte privințe) cu satira eminesciană. Autorul ei rămîne un versificator stimabil, dar iscusința sa ne apare sensibil dezavantajată de comparația cu arta genialului predecesor, care se dovedește superior și pe terenul rimei.

Încheind această sumară incursiune, se cuvine să recunoaștem că punctul de vedere strict formal prezentat aici este cu totul insuficient pentru a emite o judecată cuprinzătoare asupra calității rimelor folosite de un poet. Un studiu exhaustiv al bogăției și rarității rimelor trebuie să fie în orice caz biplanar, să țină seamă de corelația expresiei cu conținutul, distincțiile semantice apărînd aici ca indispensabile. Căci, potrivit fericitei formulări a lui I. M. Lotman ([4] apud [1]), „sonoritatea bogată este determinată de coincidența sonoră dublată de diferența de sens''. A rima *dobîndit* cu *redobîndit* (rimă foarte bogată din punctul de vedere unilateral al formei exterioare) nu este cîtuși de puțin recomandabil, tocmai din cauza prea marii apropieri semantice și a înrudirii lexicale a celor două cuvinte.

Pentru același motiv, rimele omonimice sînt în general excluse din poezie (în [1] se citează totuși cazul lui Dante, care rimează sistematic *Christ* cu *Christ*, din rațiuni ce depășesc însă motivația strict estetică).

În aceeași zonă a mijloacelor repudiate de poeți se situează și așa-numitele rime tautologice, la care diferența de sens există, dar ea este transmisă numai de prefix : *cunoaștere — necunoaștere*, *duce — aduce*.

Toate acestea, precum și alte probleme ale rimei nu-și pot găsi o soluționare corectă decît în ipoteza că se ține în același timp seamă atît de nivelul expresiei cît și de cel al conținutului, ceea ce noi aici nu am făcut. Precizăm aceasta tocmai pentru a marca mai clar locul și limitele cercetării noastre și a deschide o perspectivă asupra posibilelor dezvoltări viitoare.

Și în ordinea strict formală considerată mai sus rămîn multe aspecte de investigat. Printre acestea, domeniul foarte vast al rimelor inexacte (împărțite după [1] în : asonanțe, consonanțe, rime inegal dezvoltate și rime inegal accentuate).

Lucrurile nu se opresc însă aici. În ultimă analiză, bogăția și raritatea unei rime sînt dependente și de evoluția contextului istorico-literar. Rimele memorabile „descoperite'' de un mare poet devin inutilizabile pentru urmași. După Eminescu nu se mai poate rima *Correggio — înțelegi-o* sau *luminîndu-l — gîndul* decît cu riscul propriei discreditări.

Începînd de la un anumit grad de originalitate, o rimă devine proprietatea exclusivă a descoperitorului ei, orice reluare fiind simţită ca un plagiat. Oricît ar părea de ciudat, marii poeţi, creatori de limbă literară, secătuiesc treptat tezaurul de rime rare al limbii. Iată de ce o cercetare monografică a rimelor româneşti trebuie să nu neglijeze incursiunile în diacronie şi nici referirile la un context cultural mai larg (sînt, bunăoară, rime care s-au uzat prin includerea lor în textele unor bucăţi muzicale de largă circulaţie, ca, de ex. : *sihaştri — albaştri* dintr-o binecunoscută romanţă).

Tot atîtea motive pentru a investi în studiul rimei româneşti capitalul de pasiune şi efort pe care îl merită.

BIBLIOGRAFIE

[1] CONSTANTINESCU, N. *Rima în poezia populară românească*, Bucureşti, Editura Minerva, 1973;

[2] GHIŢĂ, GH. şi FIERĂSCU C. *Dicţionar de terminologie poetică*, Bucureşti, Editura Ion Creangă, 1973;

[3] LAZĂR, N. *Dicţionar de rime*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1969;

[4] LOTMAN, I. M. *Lecţii de poetică structurală*, Bucureşti, Editura Univers, 1970;

[5] MARCUS, S. *Lingvistica matematică*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1966;

[6] MARCUS, S. *Poetica matematică*, Bucureşti, Editura Academiei R.S. România, 1970;

[7] SPERANŢIA, E. *Iniţiere în poetică*. Ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Albatros, 1972;

[8] ŞERBAN, N. *Dicţionar de rime — precedat de un studiu asupra rimei — cuprinzînd şi dicţionarul de rime inedit al lui Mihai Eminescu*, Editura Lutetia, 1948.

La Linguistique Mathèmatique et la rime

(*Résumé*)

L'auteur se propose de construire un modèle formel de la rime, en utilisant certaines notions élaborées par la linguistique mathématique.

Soit X l'ensemble des phonèmes d'une langue donnée et Y un ensemble dit *des voyelles accentuées*. Soit encore U(X) le vocabulaire universel sur l'alphabet X. Alors toute chaîne :

$$\lambda = \alpha y \beta \quad \text{où} \quad \alpha,\ \beta \in U(X) \text{ et } y \in Y$$

est un *mot accentué* sur l'alphabet $X \bigcup Y$.

On dit que deux mots accentués $\lambda_1 = \alpha_1 y_1 \beta_1$ et $\lambda_2 = \alpha_2 y_2 \beta_2$ *riment*, si $y_1 = y_2 = y$ et $\beta_1 = \beta_2 = \beta$. *La rime* des mots λ_1 et λ_2 est, par définition, la sous-chaîne finale maximale :

$$\rho(\lambda_1, \lambda_2) = \gamma_{1,2} y \beta$$

On appelle *ordre de richesse* de la rime $\rho(\lambda_1, \lambda_2)$ la longueur k de la sous-chaîne $\gamma_{1,2}$. Si $k = 0$, la rime

Chaque rime détermine dans l'ensemble des mots accentués une classe d'équivalence M_i. Soit m_i le nombre cardinal de l'ensemble M_i. Afin d'évaluer la rareté d'une rime, l'auteur propose l'emploi du paramètre :

$$r_i = \log_2 (m_i - 1)$$

selon lequel les rimes seraient classées en :

1° rimes très rares : $0 \leqslant r_i < 3$

2° rimes rares : $3 \leqslant r_i < 6$

3° rimes usuelles : $6 \leqslant r_i < 9$

4° rimes banales : $r_i \geqslant 9$

Trois poèmes appartenant à D. Bolintineanu, M. Eminescu et G. Topîrceanu ont été soumis à une analyse comparative à l'aide des paramètres k et r_i.

Iulie 1973

Institutul de studii, cercetări şi proiectări pentru gospodărirea apelor Bucureşti, Splaiul Independenţei 294